

УДК 94:32 (47+57 : 470+571) «19/20»

РОЗВАЛ СРСР І СУЧАСНА РОСІЯ: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ*Тетяна Орлова*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна, 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60
e-mail: t_orlova@bigmir.net

У 2016 році виповнюється чверть століття від того, як формально припинив своє існування Радянський Союз. Крах СРСР – безпрецедентний випадок розвалу супердержави без великої військової поразки. Для багатьох сучасників це стало цілковитою несподіванкою. Пізніше почали виходити друком праці, де аналізувалися причини та наслідки катаклізму [1-4]. Ймовірно, роздуми аналітиків одержать новий імпульс не тільки через «ювілей», а й через особливості поточного моменту існування Російської імперії, чиєю реінкарнацією був СРСР. Аналізуючи сучасний курс Москви, можна знайти чимало схожих моментів із політикою радянського керівництва. Тому історичний аналіз факторів, що призвели до дезінтеграції колишньої супердержави, набуває особливої актуальності. Метою пропонованої публікації є виявлення тих причин, що призвели до розвалу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а також проведення історичних паралелей між радянським минулим і російською сучасністю.

У наш час знов згадується прогноз американського науковця Р. Коллінза від 1980 р. стосовно розпаду Радянського Союзу [5]. Він доводив, що сила та сталість держави як такої залежить від трьох факторів: ресурсів (чим більше, тим краще), географічного розташування (окраїнне положення має перевагу перед центральним) і стабільності кордонів. СРСР поступався США у ресурсах, кількості людності та прибутках на душу населення, внаслідок чого відчував дефіцит коштів для підтримання соціалістичної системи. Його географічне розташування між країнами Заходу, Японією, Китаєм та ісламським світом змушувало витратити значні ресурси для захисту величезної довжини кордонів.

СРСР страждав від надмірної геополітичної експансії, що виявлялося у слабкості контролю над сателітами та наявності навколо центру кількох етнічних утворень, готових до опору. Тобто, за геополітичною теорією, Радянська імперія (СРСР з усіма країнами, де були дислоковані радянські війська) була рокована на фрагментацію через нестачу ресурсів, не вигідне центральне розташування та надмірне розширення, яке поглинало колосальні кошти.

Сьогодні ця концепція набуває актуальності стосовно визначення майбутнього Російської Федерації. Час від часу можна зустріти коментарі політичних аналітиків стосовно того, що розпаду не unikнути [6; 7]. Визначення сучасних факторів впливу – окрема тема. Наразі слід визначити, чому у першому рядку радянського гімну: «Союз нерушимый республик свободных сплотила навеки великая Русь», – кожна пара слів виявилася хибними. Союз розвалився, республіки не були вільними, згуртування виявилось не на століття, і чи справді «Велика» Росія – знов-таки риторичне питання. Дехто і досі вважає, що у всьому винні лідери трьох слов'янських республік – Б. Єльцин, Л. Кравчук, С. Шушкевич, які зібралися у грудні 1991 р. у Біловезькій Пущі та розвалили велику державу. Дата, місце, діячі могли бути іншими. Але загальні результати – історичні та політичні – були вже незворотні. СРСР на останньому етапі свого існування неухильно рухався до занепаду, що зумовлювався сукупністю взаємодіючих факторів.

Особливістю розвитку російської цивілізації завжди було те, що поштовх до кардинальних змін йшов не знизу, а «згори». Наприкінці існування Радянського Союзу такий поштовх ініціював обраний на

квітневому 1985 р. Пленумі ЦК КПРС Генеральним Секретарем Михайло Горбачов. Спроба реформування системи, що тоді існувала, увійшла до історії як «перебудова». Насправді радянська система могла існувати лише у тому вигляді, в якому її створили В. Ленін і Й. Сталін. Ініціатива М. Горбачова підштовхнула її до краху. Насамперед, було висмикнуто той стрижень, на якому вона трималася. Закордонні політологи-«радянологи» дали їй визначення: «party-state» – «партія-держава». Стаття 6-а Конституції СРСР від 1977 р. проголошувала: «Керівною та спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу» [8]. Особливу роль партії у радянській політичній системі гостро та масштабно було поставлено під сумнів навесні 1989 р., під час виборів до Першого з'їзду народних депутатів СРСР. Це питання опинилося у центрі його уваги від самого початку роботи (травень 1989 р.). 4 лютого 1990 р. у Москві пройшла 300-тисячна демонстрація за усунення 6-ї статті Конституції. Наступного дня на Пленумі ЦК КПРС М. Горбачов запропонував ввести посаду Президента СРСР із одночасним скасуванням цієї статті. 14 березня 1990 р. було прийнято закон, яким запроваджувалася посада президента та проголошувалася багатопартійність. Де-юре покладено край монополії комуністичної партії, де-факто пішов процес її розкладання, що мало наслідком знищення радянської державності та зламало хребет СРСР. Адже була зруйнована головна «несуча конструкція».

Добре відомо, що держава залишається міцною, поки належним чином функціонує її економіка. Багатонаціональна радянська імперія залишалася міцною, поки економіка була спроможною підтримувати сильну централізовану державу. При чому, звичайною справою був перерозподіл ресурсів центром. Така ситуація зберігається нині у Російській Федерації. Четверть століття тому головний донор – Росія – не витримала навантаження, що відіграло певну роль у процесі дезінтеграції

СРСР. Тоді Москва відмовилася в утримуванні республік-сестер, серед яких були такі, чиї бюджети на три чверті склалися із дотацій з центру. У наш час подібний процес у РФ може піти через брак трансфертів до регіонів. Особливо це стосується тих, з яких Москва викачує ресурси, виділяючи потім крихти, тобто поводячи себе по відношенню до периферії як метрополія по відношенню до колоній. І за радянських часів, і нині, суттєве значення має роль держави у господарському житті країни. При чому немає значення, що головну роль відіграє партія або президент. В обох випадках порушуються природні засади економічного функціонування. Понад 70 років у країні діяла радянська модель економіки, яка врешті-решт виявила свою неспроможність і прийшла до стану глибокої кризи. Це була модель економіки тоталітарної держави із суперцентралізованим управлінням згори донизу, що підмінило традиційні ринкові відносини.

Радянська економічна система була ефективною на певному етапі – прискореної модернізації навздогін і за надзвичайних умов війни. Проте надалі вона все більше виявляла свою неспроможність. Діючи за принципом «Мета виправдовує засоби», керівництво не рахувало витрат, чи то стосувалося природних ресурсів, чи людських. Створювався спосіб життя, орієнтований на низький рівень потреб, які до того ж повністю не задовольнялися через постійний дефіцит усього та мізерну заробітну плату. Наслідками стали зниження трудової мотивації, низька культура праці, байдуже ставлення до державної власності та результатів власної роботи, погана якість продукції, розвиток тіньової економіки, розкрадання, корупція. Така система негативно вплинула на настрої людей. Досягнення мети формування справжніх «будівельників комунізму» виявилось ілюзорним, хоча потужна агітаційно-пропагандистська машина продовжувала функціонувати. У результаті лише поширювалася прірва між словами та реаліями. Проголошувалося, що радянське суспільство – найпрогресивніше в історії людства у той час, коли набирали

обертів регресивні процеси.

Якщо подивитися глибше, можна зрозуміти, що радянська соціально-економічна модель була породженням індустріальної епохи. Ця система характеризувалася домінуванням великих промислових форм, переважанням технологій масового виробництва, посиленням монополістичних тенденцій на всіх рівнях. У ній у господарських процесах панувала держава, за умов практично всеосяжної державної власності всіляко послаблювалися конкурентні начала, особливо стосовно зовнішньої конкуренції. Хоча не можна не визнати, що індустріалізація дала змогу значно підвищити продуктивність праці порівняно з дореволюційним часом, здійснити урбанізацію та мінімально задовольнити базові потреби населення.

До 1960-х рр. СРСР досяг свого економічного апогею, але приблизно у той же час у розвинених індустріальних країнах позначився процес переходу до постіндустріального/інформаційного суспільства, в якому економіка базується на високих технологіях і пріоритетній ролі інформації. Формування нової економіки за кордоном супроводжувалося послабленням монополістичних тенденцій, активізацією конкуренції, зменшенням ролі великих господарських форм, підвищенням гнучкості виробничих процесів та індивідуалізацією виробничо-технологічних рішень. Одним із найважливіших факторів стає глобалізація, яка призводить до зменшення ролі держави у господарському житті, лібералізації господарської та зовнішньоекономічної діяльності. Західні країни зіткнулися із кризою індустріального суспільства на початку 1970-х рр. і взяли курс на адаптацію соціально-економічних систем до нових умов розвитку.

Радянське керівництво не дало адекватної відповіді на виклики часу. Так само чинить сучасне керівництво Російської Федерації. Так само, як Росія тепер, СРСР тоді рухався до тяжкої системної кризи. Однак не можна заперечувати, що новий лідер – М. Горбачов зробив спробу дещо змінити, кинувши спочатку заклик до

прискорення соціально-економічного розвитку країни, а потім до перебудови (яка розвалила всю систему). Потужну роль також відіграла «гласність» – важлива складова горбачовського курсу. Вона не тільки висвітила деякі вади тогочасного радянського способу життя, але й відкрила завісу над «славним минулим» правлячої партії, поставила під сумнів «єдине вірне вчення» марксизму-ленінізму. Останнє призвело до делегітимації радянської ідеології. А це, у свою чергу, мало катастрофічні наслідки для всієї системи, яка трималася винятково завдяки ідеологічній легітимності. Взагалі, ідеологія відіграла надзвичайну роль у радянській системі – тогочасні «скріпи». Часто і господарство функціонувало, орієнтуючись не на економічну, а на ідеологічну доцільність. Ідеологія ж визначала головну мету: перемогу комунізму на всій земній кулі. За цим приховувалися грандіозні імперські задуми, адже Москва бачила себе на чолі «усього прогресивного людства», яке незаперечно мало визнавати її авангардну роль, тобто диктат.

У наш час важко повірити в те, що на початку 1970-х років у радянських школах на уроках суспільствознавства, а у вишах на лекціях з наукового комунізму, викладачі втовкмачували слухачам: у результаті Першої світової війни соціалізм переміг на одній шостій частині Земної кулі; у результаті Другої світової війни утворилася світова соціалістична система; у результаті Третьої світової війни комунізм переможе на всій планеті. До неї готувалися. У радянських школах хлопці та дівчата проходили початкову військову підготовку, у вищих навчальних закладах діяли військові кафедри. Влада могла бути спокійною за свої позиції у власній країні, а також серед союзників, спираючись на «силові структури». Тому навіть за горбачовських часів «нового мислення» і «перебудови» чисельність Радянської Армії дорівнювала тій, яка була на момент завершення Другої Світової війни – 5 млн. військовослужбовців.

Третя Світова точилася у вигляді «холодної війни». Вона втілювалася у різних формах та у різних сферах. Зокрема,

протиборство між соціалістичним і капіталістичним «таборами» переносилося на території третіх країн, таких, як В'єтнам, Лаос, Камбоджа, Ангола, Алжир, Сомалі, Мозамбік, Ірак, Єгипет, Ефіопія, Сирія й ін. Найбільш важкою для Радянського Союзу виявилася розпочата у 1979 р. війна в Афганістані, яка тривала 9 років і забрала життя близько 15 тисяч радянських солдатів і офіцерів, не кажучи про значні матеріальні витрати (з боку афганського населення втрати визначалися мільйонами загиблих і біженців). Радянське керівництво вирішило, що воно може втрутитися у внутрішні справи іншої держави та діяти там відповідно до власних інтересів.

Нині аналогічна ситуація спостерігається із втручанням Москви у сирійські справи. Недарма деякі аналітики порівнюють Сирію для РФ із Афганістаном для СРСР, маючи при цьому на увазі насамперед наслідки для ініціатора [9; 10]. За умов сучасної кризи, в яку занурюється Росія, також акцентується тягар військових витрат, які ще більше послаблюють економіку. У свій час Радянський Союз не витримав переважанню надмірною мілітаризацією. Незважаючи на те, що у топку гонки озброєнь кидалася лівова частина ресурсів, змагання із головним конкурентом – Сполученими Штатами Америки виявилось програми. Одвічне протистояння з Америкою за світове панування відіграло фатальну роль тоді. Зараз російський антиамериканізм посилюється повсякчасно, набуваючи анекдотичних проявів. У протистоянні із світом радянське керівництво намагалося спиратися на своїх сателітів, підтримувало «революційні сили», де тільки їх бачило. За коштом радянського народу підтримувалося (фактично утримувалося) 44 країни «некапіталістичного розвитку» та 89 комуністичних і робітничих партій світу. Так само у наш час кидаються мільйони на підтримку тих сил, які виконують накази Кремля у Донецькій і Луганській «народних республіках». Хоча так само, як за радянських часів, власне населення потерпає від нестач. Так само, як теперішні ставленики Москви, у тому ж Криму, дбають насамперед про власну користь,

«полум'яні революціонери» інших країн не завжди були щиро віддані спільній справі. Показовий приклад генерального секретаря комуністичної партії США Г. Холла, який, звітуючи Москві про поглиблення загинання американського імперіалізму й активну роботу із підготовки революції із його повалення, витрачав мільйони доларів «братньої допомоги» на придбання елітної нерухомості в Америці. Непевність союзників можна вважати ще однією причиною краху радянської системи, адже йому передувала хвиля «оксамитових революцій», яка зруйнувала світову соціалістичну систему та показала вразливість «реального соціалізму». У наш час російське керівництво намагається знайти собі союзників, проте це дуже непросто і сили не додає.

Класики марксизму-ленінізму вчили, що ідеї стають непереборними, коли вони оволодівають масами. Впродовж десятиріч відбувалися значні соціодемографічні зміни, тобто змінювалися «маси», ставлення яких до ідей також змінювалося. Більшовики прийшли до влади у країні, де біля 90% населення складало селянство з притаманними йому низькими споживацькими очікуваннями та високою народжуваністю. У результаті здійснення прискореної індустріалізації пішли процеси урбанізації та змінювання соціального складу людності. Значно збільшилася питома вага городян – робітників і службовців з дуже невисокою народжуваністю, але із споживацькими очікуваннями, які мали тенденцію до зростання, бо вже могли порівнювати із рівнем життя та масовим споживанням в інших країнах. Останнє відбувалося завдяки перегляду іноземних кінострічок, нечастих туристичних поїздок за кордон, а також значному імпорту предметів споживання, що призводив до дискредитації радянської економіки в очах широких верств населення. Фактично через споживчий імпортом люди засвоювали елементи західного способу життя. Попри обмеженість масштабів, радянські люди починали відчувати на собі дію революції зростаючих очікувань, яка вже вирувала за кордоном. Особливо швидко та

кардинально змінювалися настрої молоді. Для неї не мали особливого значення досягнення радянських спортсменів або успіхи балету. Вона все більше орієнтувалася на американську масову культуру: від джинсів, музики, кінематографу до життєвих цінностей і вподобань.

Історія свідчить: головне питання, навколо все обертається – це ресурси, а також влада, яка ними розпоряджається. Коли їх не вистачало – тоталітарний лад організовував розподіл дуже жорстко. При чому це робилося, головним чином, за рахунок поневоленого селянства. Позбавлені паспортів і фактично покріпачені, селяни десятиріччями годували міста, армію, силові структури, «братні» народи та партії. Після смерті Й. Сталіна, і то не відразу, селяни одержали паспорти на руки. Почався процес швидкого скорочення аграрного населення країни. Першими кинулися геть молоді жінки, які тікали від каторжної селянської роботи, яка «ніколи не спить». Через брак наречених потягнулися до міст чоловіки. Почався занепад села, що й досі триває у Росії, де щоденно з карти зникає у середньому два-три населених пункти [11].

Демографічний фактор сильно вплинув на продуктивність сільського господарства, яка ніколи не відрізнялася високими реальними показниками. Загострилася продовольча проблема. Одним з шляхів її послаблення стала масова закупівля продовольства за кордоном. За часів Л. Брежнєва, який оголосив побудову «розвиненого соціалізму», гроші на придбання товарів масового споживання – від зерна до одягу – одержувалися за рахунок продажу нафти й інших сировинних ресурсів. Власне, і нова Росія більшу частину споживчих товарів і продовольства закуповувала за гроші, одержані за продаж енергоносіїв та інших видів сировини. Падіння світових цін на нафту боляче впливає на стан її фінансових справ за широким спектром наслідків.

У свій час через суттєве зниження цін на нафту значних збитків зазнав Радянський Союз. Відомий російський економіст Є. Гайдар зазначав: «Дата краху СРСР...

вона добре відома. Це, звичайно, ніякі не Біловезькі угоди, це не серпневі події, це 13 вересня 1985 р., коли міністр нафти Саудівської Аравії Ямані сказав, що Саудівська Аравія припиняє політику стримування видобування нафти, і починає відновлювати свою частку на ринку нафти. Після чого видобуток нафти Саудівською Аравією збільшився у 3,5 рази, а ціни впали у 6,1 раз» [4].

У січні 2016 р. керівництво цієї країни знов виявило позицію, яка вплинула на падіння нафтових цін із катастрофічними наслідками для російської економіки. Перед тим мали місце перемовини із американським президентом Б. Обамою стосовно позицій на світовому нафтовому ринку. І політологи знов провели аналогію із подіями 1980-х рр. Дехто з них згадав про «план NSDD» (директиву Адміністрації Президента Р. Рейгана щодо стратегії, цілей і прагнень США, де йшлося і про СРСР). Передбачалися заходи, які мали призвести до розпаду Радянського Союзу. Зниження цін на нафту з метою різкого зменшення надходжень твердої валюти до «імперії зла» було серед головних напрямків дій. Крім того передбачалися заходи сприяння розвалу світової соціалістичної системи; підтримки афганських моджахедів аби виснажити війною супротивника, а, можливо, перенести війну на його територію; дії у Західній Європі заради обмеження доступу СРСР до високих технологій; психологічна й ідеологічна війна; гонка озброєнь з метою підризу радянської економіки та загострення кризи ресурсів та ін. [12].

У наш час популярним висловлюванням стосовно настроїв населення Російської Федерації стали слова про перспективи домінування телевізора або холодильника, за якими стоїть переважання впливу пропаганди над реаліями життєзабезпечення. Чверть століття тому склалася аналогічна ситуація, щоправда, тоді порожній «холодильник» переміг. Із зменшенням надходження валюти і товарів, які за неї купувалися за кордоном, загострилася одвічна проблема дефіциту. Наприкінці 1980-х рр. з 989 видів товарів тільки 11% можна було більш-менш вільно

купити у магазинах. Як тоді сумно жартували: «У дефіциті товари на літеру «В». Тобто все». Радянська влада попри гасла на шталт «Все для народу, все на благо народу» насправді нехтувало забезпеченням реального зростання добробуту людей, що визначався «залишковим принципом». Ця обставина також відіграла свою роль. Більшість населення, пам'ятаючи минулі скрутні часи, підтримувала запровадження карткової системи, проте на неї не вистачало ресурсів. А «сухий закон» М. Горбачова ускладнював можливість дістати традиційне «заспокійливе». Ходила приказка: «Краще жахливий кінець, ніж жах без кінця». Радянську владу мало хто підтримував. Вважалося, що її скинення призведе до життя, «як у них», тобто у розвинених західних країнах. Повалення радянської влади та крах СРСР виявився намаганням здійснити модернізацію, яка насамперед розглядалася саме у тому, щоби «жити, як у них». Спроба виявилася, як і раніше у російській історії, невдалою. Наміри президентів Б. Єльцина, а потім Д. Медведєва здійснити модернізаційні кроки, також провалилися. Країна з багатими природними ресурсами, якими керівництво неспроможне розпорядитися в інтересах загалу, як тоді, так і зараз, у депресії. Аби відволікти населення від негативів, знов вишукуються «вороги», які у всьому винні, з ким треба боротися, затягнувши паски та згуртувавшись навколо влади.

У Росії все споконвіку визначала центральна найвища влада – чи то цар, чи то Генеральний Секретар ЦК КПРС, чи Президент. І царська імперія, і радянська були створені як моногенний організм. У наш час лінія ведеться на забезпечення «єдності», популярні ідеї «духовних скріп». Інакомислення переслідувалося у радянські часи, дуже схожа ситуація у Росії зараз. Тобто придушуються інші думки, які відрізняються від визначеної згори лінії, самостійність не вітається. Насправді це суперечить законам науки наук сучасності – синергетики. Синергетика являє собою напрямок міждисциплінарних наукових досліджень, чийм основним завданням є

виявлення та пізнання загальних закономірностей, що управляють процесами самоорганізації у системах будь-якої природи, а також вивчення процесів виникнення хаосу та дезорганізації. За синергетикою, самоорганізація може виникнути лише у відкритій системі, яка обмінюється з навколишнім середовищем речовиною, енергією та інформацією. Радянський Союз був «закритою системою», бо існував за «залізною завісою», якою країна була відокремлена від «непотрібної інформації». Комуністичне керівництво не волило бачити зміни, що відбувалися у світі, зокрема, перехід найбільш розвинених країн до постіндустріального або інформаційного суспільства. Зміни не можна ігнорувати. Якщо на них не реагувати адекватно, система деградує та занепадає. Така небезпека постала нині перед Росією з її тенденцією до самоізоляції та протиставлення себе світові, з неспроможністю до справжньої модернізації.

Задля виживання та прогресивного розвитку потрібен не «моноліт», а поєднання багатоманітності, тобто система має бути складною та рухатися у бік ускладнення. У Радянському Союзі прагнули «єдності», тобто спрощення до «одностайності». Насаджувався соціалістичний колективізм, який насправді діяв як прес по відношенню до окремих особистостей. Особливо до тих, хто відрізнявся від «гвинтиків», хто був «надто розумний». Тоді «розумників» знищували, «лікували» до несвідомого стану або позбавляли можливості працювати. Зараз ті, хто не вважає можливим життя в існуючому режимі, емігрують. На думку спадають відомі слова авторитетного творця сінгапурського «економічного дива» Лі Куан Ю: «Якщо неправильно керувати країною, всі розумні люди поїдуть». Тобто, як при радянській владі, так і при теперішній послаблюються інтелектуальні ресурси країни, рокуючи її на занепад. Радянська система зруйнувалася через те, що всіляко перешкождала дійсному вільному розвитку особистості. І в даному випадку можна побачити вади радянської

системи з точки зору синергетики, адже чинилися всілякі перешкоди особистісній самоорганізації. Радянська людина як така не була вихована самостійною, відповідальною за свої дії, адже від неї вимагалось лише незаперечне виконання директив партії. Коли система захиталася, маси не стали на її захист, навпаки. Проте надалі народженим у Радянському Союзі виявилось дуже складно прийняти відповідальність за себе, за власну самоорганізацію. Значна частина людності сучасної Росії, а також більшості пострадянських держав, залишаються Homo Sovieticus [13; 14]. Це люди, які неспроможні вирішувати свої проблеми, проте здатні створювати нові складності саме через свою несамостійність. З переходом на стадію постіндустріального суспільства стало очевидним, що саме вільна особистість з належною освітою, підготовкою та можливістю відкритого доступу до інформації, є головною умовою та перевагою у сучасній конкурентній боротьбі між системами та державами.

Сучасна ситуація, як і за радянських часів, демонструє потужну обробку масової свідомості населення Росії. Має місце колосальна підтримка курсу Президента В. Путіна, який із усією очевидністю нехтує врахуванням досвіду минулого, діючи всупереч тим обставинам, які призвели до фатального фіналу існування Радянського Союзу та мають прояви у Росії на поточний момент. Аналіз історичного досвіду і теперішніх реалій є дуже важливим для нашої держави. Свідченням розуміння цієї обставини є підписання Президентом П. Порошенком указу від 23 жовтня 2015 р. «Про центр досліджень проблем Російської Федерації». Було б дуже бажано, аби інші керівники, все українство усвідомило важливість модернізації в умовах сучасного

світу, коли справжні реформи – єдиний шлях прогресивного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: в 2 т. / Под общ. ред. Ю.Н. Афанасьева. – М.: Российский гуманитарный университет, 1997. – Т. 1. – 509 с., т. 2. – 761 с.
2. Дерлугьян Г.М. Крушение советской системы и его потенциальные следствия: банкротство, сегментация, вырождение / Георгий Матвеевич Дерлугьян // Полис. – 2000. – № 2 – С. 19-29; № 3. – С. 18-30.
3. Алексеев В.В. Гибель Советского Союза в контексте истории социализма / В.В. Алексеев, С.А. Нефедов // Общественные науки и современность. – 2002. – № 6. – С. 65-77.
4. Филатов С. Причины распада СССР / Сергей Филатов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sfilatov.ru/work/publbody.php?pub=000165>
5. Геополитические теории распада СССР. Геополитическая теория и судьба Советского Союза по Коллинзу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.historicalweb.ru/toris-902-1.html>
6. Городецкая О. Возможен ли распад России / Ольга Городецкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://echo.msk.ru/blog/gorodetskaya/742940-echo/>
7. Чернов М. Россия распалась через 10 лет? / Михаил Чернов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.is/w1gi7>
8. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#i>
9. В Сирии Путин повторит афганские ошибки СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://russian.rt.com/inotv/2015-10-14/Focus-V-Sirii-Putin-povtoryaet>
10. Сирийская война может обернуться для России полным крахом – Times [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/WORLD/siriyskaya-voyna-mozhet-obernutsya-dlya-rossii-polnym-krahom-times-190483_.html
11. Словецкий В. Руины и нищета. Каждый год с карты России исчезает тысяча населенных пунктов / Виталий Словецкий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://svpressa.ru/society/article/58400/>
12. За одиннадцать лет до распада СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russlav.ru/aktualno/raspad-sssr.html>
13. Советский простой человек. Опыт социального портрета на рубеже 90-х годов / Под общ. ред. Ю. Левады. – М.: Мировой океан, 1993. – 299 с.
14. Гества К. Хомо Советикус и крах советской империи. Неприятные социальные диагнозы Юрия Левады / Клаус Гества // Вестник общественного мнения. – 2013. – № 3-4. – С. 111-117.

Орлова Тетяна *Розвал СРСР і сучасна Росія: історичні паралелі*

Поточний момент додає актуальності компаративістському підходу в аналізі досвіду розвитку російської цивілізації на різних етапах її історії, зокрема, радянському і сучасному. У 2016 р. виповнюється чверть століття з моменту припинення існування СРСР і, відповідної тривалості існування нової Росії. Хоча у загальноісторичному вимірі – це не такий великий проміжок часу, однак можна підводити деякі підсумки, проводити історичні паралелі і визначати певні аналогічні фатальні фактори. Причини, які зумовлюють не прогрес, а регрес суспільства, розглядаються в таких галузях, як економіка, політика, ідеологія, соціосфера. Особливий акцент зроблено на змінах у соціодемографії та настроях населення. Загальна тенденція поступу Російської імперії, як би вона не називалася, полягає в її протидії справжній

демократії. Це виявилось у тоталітаризмі радянських часів і авторитаризмі путінських. Для обох періодів притаманні відносини «метрополія – колонія»: раніше це стосувалося союзних республік, нині – суб'єктів Федерації. Сенса полягає у принципах розподілу ресурсів, що ускладнюється «сировинним прокляттям» Росії. Остання обставина у сукупності з багатьма іншими пояснюють особливість російського історичного поступу: намагання проривів до модернізації і незмінного повернення до старого – інволюцію. Неспроможність здійснити модернізацію на сучасному етапі маскується зростанням агресивності кремлівського режиму, що продовжує милітаристські традиції минулого. Як у випадку із Радянським Союзом, так і з сучасною Російською Федерацією, однією з головних причин негараздів є нехтування законів синергетики, які визначають можливість прогресивного розвитку або занепаду системи будь-якої природи, у тому числі і соціальної. Подібно до СРСР РФ погано вписується у процеси глобалізації і переходу до постіндустріального суспільства. І радянське, і російське суспільство – консервативні. Велика роль у тому – у пропаганді, ідеологічній обробці населення, у якій слова завжди розходилися із реаліями. Висновки мають значення для розуміння процесів, що мають місце в північній сусідці України, а також для усвідомлення необхідності справжніх модернізаційних реформ та їх підтримки з боку українського населення.

Ключові слова: Радянський Союз, соціалістична система, Російська Федерація, криза, синергетика, модернізація

Орлова Татьяна Развал СССР и современная Россия: исторические параллели

Текущий момент усиливает актуальность компаративистского подхода в анализе опыта развития российской цивилизации на разных этапах ее истории, в частности, советском и современном. В 2016 году исполняется четверть века с момента прекращения существования СССР и соответственной длительности существования новой России. Хотя в общеисторическом измерении – это не такой большой промежуток времени, однако можно подводить некоторые итоги, проводить исторические параллели и выявлять определенные аналогичные фатальные факторы. Причины, которые предопределили не прогресс, а регресс общества, рассматриваются в таких областях, как экономика, политика, идеология, социосфера. Особый акцент сделан на изменениях в социодемографии и настроениях населения. Общая тенденция поступи Российской империи, как бы она ни называлась, заключена в ее противодействии действительной демократии. Это проявилось в тоталитаризме советских времен и в авторитаризме путинских. Обоим периодам присущи отношения «метрополія – колонія»: ранее это касалось союзных республик, ныне – субъектов Федерации. Суть состоит в принципах распределения ресурсов, что усугубляется «сырьевым проклятием» России. Последнее обстоятельство в совокупности с многими другими объясняет особенность российского исторического пути: попытки прорывов к модернизации и неизменного возврата к старому – инволюцию. Несостоятельность осуществить модернизацию на современном этапе маскируется усилением агрессивности кремлевского режима, который продолжает милітаристские традиции прошлого. Как в случае с Советским Союзом, так и с современной Российской Федерацией, одна из главных причин бедствий – игнорирование законов синергетики, которые предопределяют возможность прогрессивного развития или упадка системы любой природы, в том числе и социальной. Подобно СССР РФ плохо вписывается в процессы глобализации и перехода к постиндустриальному обществу. И советское, и российское общество – консервативны. Большая роль в этом принадлежит пропаганде, идеологической обработке населения, в которой слова всегда расходятся с реаліями. Выводы важны для понимания процессов, происходящих у северной соседки Украины, а также для осознания необходимости подлинно модернизационных реформ и их поддержки украинским населением.

Ключевые слова: Советский Союз, социалистическая система, Российская Федерация, кризис, синергетика, модернизация

Orlova Tetiana The collapse of the USSR and the present of Russia: historical parallels

The current moment adds emphasis to the importance of comparativistic approach in analyzing the development of Russian civilization at different stages of its history, particularly, the Soviet and the contemporary ones. 2016 marks a quarter century past the end of the USSR and as long a period of new Russia's existence. Although by global historical measures it's not too long, some summaries can be made, historical parallels drawn, and certain similar fatal factors noted. The reasons to what turned out not the progress but the regression of the society are reviewed in such domains as economy, politics, ideology, the social sphere. A particular emphasis is laid on changes in social demographics and people's moods. The general tendency of the Russian empire's way – under whatever name – consists in its antagonism to actual democracy. That showed up both in the Soviet totalitarianism and in the authoritarianism of Putin's times. Both periods rely on the relations of «metropolis vs. colonies» type: first with the republics if the Union, now with the subjects of the Federation. The essence is in the principles of distributing resources, furthered by the «raw material curse» of Russia. The latter circumstance, together with many others, explains the peculiarity of Russian historic path: attempts at breakthroughs towards modernization – and inevitable involution towards the past. The current inability to effect modernization is masked with the increasingly aggressive regime of the Kremlin pursuing the militaristic traditions of the past. In the Soviet Union and in the present Russian Federation alike, one of the main causes of disaster is ignoring the laws of synergy, which predetermine the likeness

of progressive development or decay in a system of any type, including social systems. Like the USSR, the Russian Federation fits poorly into the processes of globalization and transition to the post-industrial society. Both the Soviet and the Russian societies are conservative. A great part is here played by the propaganda, the ideological brainwashing of the population, where words always differ from the reality. The conclusions are important for understanding the processes taking place northeast from Ukraine, as well as for acknowledging the necessity of truly modernizational reform and their support by Ukrainian population.

Keywords: *Soviet Union, socialist system, Russian Federation, crisis, synergetics, modernization*

Рецензенти:

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Шкляж Й.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 12.01.2016 р.